

NOBLE
EDUCATION
PUBLISHER

PKP

PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

OJS

OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

Buddho Journal

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (ONLINE)

Pharmacology in Buddhist Scriptures

เภสัชวิทยาในคัมภีร์พุทธศาสนา

Author & Corresponding Author*

1. Phongpipat Kasemsiri*

พงษ์พิพัฒน์ เกษมศิริ

Affiliation:

1. Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Email: phongpipat.k@gmail.com

Article history:

Received: 15/04/2023, Revised: 27/05/2023,

Accepted: 25/06/2023, Available online: 01/07/2023

How to Cite:

Kasemsiri, P. (2023). Pharmacology in Buddhist Scriptures. *Buddho Journal*, 2(3), 1-7.

BUDDHO

Buddhist Teachings, Scriptures, Practices, and Integrations

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (Online)

Academic Review Articles

Pharmacology in Buddhist Scriptures

Phongpipat Kasemsiri*

เภสัชวิทยาในคัมภีร์พุทธศาสนา

พงษ์พิพัฒน์ เกษมศิริ*

Abstract

Pharmacology is the scientific study of drugs, their effects on the human body, and their role in disease treatment. While Buddhism primarily emphasizes spiritual liberation and the cessation of suffering, Buddhist scriptures contain references to medicine, health, and healing practices, reflecting the role of medical knowledge in ancient Buddhist societies. This article aims to explore pharmacological knowledge found in Buddhist texts such as the Tripitaka, commentaries, and related scriptures. It examines the use of medicine among Buddhist monks, Vinaya regulations concerning medicinal substances, and Buddhist perspectives on health and healing. Additionally, the study compares these traditional concepts with modern pharmacological science to highlight connections between ancient and contemporary medical practices. The findings reveal that Buddhist teachings on healthcare emphasize both physical and mental well-being, with medicine playing a crucial role in supporting human life and spiritual practice. Understanding pharmacological aspects within Buddhist scriptures may provide new insights into integrating Buddhist principles into modern healthcare systems.

Keywords: Pharmacology, Buddhist Scriptures, Tripitaka, Traditional Medicine, Health and Healing

บทคัดย่อ

เภสัชวิทยาเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกี่ยวกับยา การรักษาโรค และผลของสารต่าง ๆ ต่อร่างกายมนุษย์ แม้ว่าพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นไปที่หลักธรรมและการดับทุกข์ แต่ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนากลับพบข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ยาและแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของการแพทย์และเภสัชกรรมในสังคมพุทธยุคโบราณ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความรู้ด้านเภสัชวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนา เช่น

พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์การใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ กฎเกณฑ์ทางพระวินัยเกี่ยวกับเภสัชภัณฑ์ รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพและการรักษาโรคในเชิงพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบองค์ความรู้ดั้งเดิมเหล่านี้กับวิทยาการทางเภสัชวิทยาในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างศาสตร์โบราณและสมัยใหม่ ผลการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพที่เน้นทั้งร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะบทบาทของยาในฐานะปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตและปฏิบัติธรรมได้อย่างเหมาะสม ความเข้าใจในมิติทางเภสัชวิทยาของคัมภีร์พุทธศาสนาอาจช่วยทำให้เกิดแนวทางใหม่ในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนากับระบบสุขภาพในปัจจุบัน

คำสำคัญ: เภสัชวิทยา, คัมภีร์พุทธศาสนา, พระไตรปิฎก, การแพทย์แผนโบราณ, สุขภาพและการรักษา

บทนำ

เภสัชวิทยาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับยา การรักษาโรค และผลกระทบของสารต่าง ๆ ต่อร่างกายมนุษย์ โดยมีรากฐานจากองค์ความรู้ทางการแพทย์และวิทยาศาสตร์ ในขณะที่พุทธศาสนาเน้นหลักธรรมเพื่อความพ้นทุกข์และการดับทุกข์ของสัตว์โลก แต่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กลับปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการใช้ยา การรักษาโรค และแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมทางพุทธศาสนากับองค์ความรู้ด้านการแพทย์และเภสัชกรรม ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงบทบาทของยาหรือโอสถ (bhesajja) ในฐานะปัจจัยสำคัญของชีวิต โดยปรากฏการกล่าวถึงยาในบริบทของพระวินัยปิฎก ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการใช้ยาและการรักษาโรคของพระภิกษุสงฆ์ (Vinaya Pitaka, Mahavagga VI; Horner, 1951) นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพรและสารจากธรรมชาติในการบำบัดโรค ซึ่งบางส่วนสอดคล้องกับองค์ความรู้ทางเภสัชวิทยาสมัยใหม่ (Zysk, 1991) บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความรู้ด้านเภสัชวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา หรือคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยจะวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการแพทย์และการใช้ยาของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุในยุคพุทธกาล รวมถึงเปรียบเทียบกับหลักวิทยาการทางเภสัชวิทยาในปัจจุบัน การศึกษานี้จะช่วยให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องสุขภาพและการรักษาโรคในมุมมองของพุทธศาสนา รวมทั้งช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการทางการแพทย์ที่เชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรม หวังว่าบทความนี้จะประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษาแนวคิดทางเภสัชวิทยาในแง่มุมมองของพุทธศาสนา ตลอดจนผู้ที่ต้องการเชื่อมโยงความรู้ดั้งเดิมกับศาสตร์สมัยใหม่เพื่อพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาพและการรักษาในเชิงพุทธศาสตร์ต่อไป

เภสัชวิทยากับบทบาทและความสำคัญของยารักษาโรคในบริบทพุทธศาสนา

ยารักษาโรคเป็นหนึ่งในปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอาหาร ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม โดยเฉพาะเมื่อเกิดความเจ็บป่วย การใช้ยาเพื่อรักษาโรคจึงมีบทบาทสำคัญ ปัจจุบันความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ช่วยให้การรักษาโรคมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น มีการพัฒนาเครื่องมือและยาที่ทันสมัยเพื่อรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ ส่งผลให้มนุษย์มีอายุยืนยาวขึ้นและมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงขึ้น เนื่องจากสามารถบำรุงรักษาร่างกายด้วยสุขอนามัยและโภชนาการที่ดี (World Health Organization [WHO], 2023) ประวัติและวิวัฒนาการของเภสัชวิทยาในบริบทพุทธศาสนา เภสัช หรือ ยา มีทั้งยาแผนปัจจุบันและยาสมุนไพรที่ได้รับการสืบทอดจากภูมิปัญญาโบราณ ซึ่งยังคงได้รับความนิยมในหลายประเทศแถบเอเชีย การศึกษาภูมิปัญญายาสมุนไพรของไทยพบว่าความรู้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถรพเวท ซึ่งถือเป็นแหล่งกำเนิดของตำราการแพทย์อินเดีย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542) ผ่านการเผยแพร่พุทธศาสนา โดยพบหลักฐานเกี่ยวกับการใช้ยาในพระไตรปิฎก เช่น คิลานสูตร (อง.เอก.20/461/137) และเภสัชขันธ์กะ (วิ.ม.5/44/42) ซึ่งกล่าวถึงการรักษาโรคด้วยสมุนไพรและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์ในการดูแลสุขภาพ (พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ, 2525) ตัวอย่างการใช้ยารักษาโรคในพระไตรปิฎก ได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ป่วยเป็นพรรตักตีมน้ำต่างอำมิสเพื่อรักษาอาการ (วิ.ม.5/44/42) พระสารีบุตรป่วยเป็นไข้ตัวร้อน รักษาด้วยรากบัวและง่าบัว (วิ.ม.5/55/53) พระสารีบุตรป่วยเป็นลมเสียดท้อง รักษาด้วยกระเทียม (วิ.จุล.7/188/57) พระเจ้าปชโชตทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง หมอชีวกรักษาด้วยเนยใส (วิ.ม.5/134/144-146) พระพุทธเจ้าทรงถือว่าน้ำมูตรเป็นยารักษาโรคและเป็นนิสสัยหนึ่งในสี่ของภิกษุ (วิ.ม.4/87/81)

โรคระบาดในพระไตรปิฎก

พุทธศาสนานับให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติของชีวิต ซึ่งประกอบด้วย เกิด แก่ เจ็บ และตาย การเจ็บป่วยเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้แต่พระพุทธองค์เองก็ทรงประสบกับพระโรค ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาในบ้านเวฬุคามและทรงประชวรอย่างหนัก” (ที.ม.10/93/102) พระองค์ยังทรงกล่าวถึงโรค 2 ประเภท ได้แก่ โรคทางกายและโรคทางใจ โดยโรคทางใจเกิดจากอุปาทานและกิเลส ซึ่งพบได้น้อยในผู้บรรลุนิพพาน (อง.จตค.21/157/168)

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ตรัสถึงเหตุแห่งโรค 8 ประการ ได้แก่

- 1) ธาตุไม่สมดุล (ดี เสมหะ ลม)
- 2) ฤดูกาลแปรปรวน
- 3) การบริโภคไม่สม่ำเสมอ

4) การบาดเจ็บ

5) ผลของกรรม เป็นต้น (อง.จตุก.21/87/104)

การแพร่ระบาดของโรคในอดีตเรียกกันว่า “โรคห่า” ซึ่งรวมถึงโรคอหิวาตกโรคและไข้ทรพิษ มีบันทึกในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการแพร่ระบาดในเมืองเวสาลีซึ่งเกิดจากทุพภิกขภัย อดมนุษย์ภัย และโรคภัย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเมืองเวสาลี มีฝนตกชำระล้างสิ่งปฏิกูล และทรงแสดงรัตนสูตรให้พระอานนท์สาธยายรอบเมือง ทำให้โรคระบาดสงบลง (ขุ.ขุ.25/7/4-7)

สรุปจากหลักฐานทางพระพุทธศาสนา พบว่าการแพทย์และเภสัชวิทยามีบทบาทสำคัญต่อการรักษาโรคมมาตั้งแต่อดีต พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพโดยใช้ยาสมุนไพร และทรงตรัสว่า "ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง" (ม.ม.13/287/216) คำสอนนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการดูแลสุขภาพในเชิงป้องกันควบคู่ไปกับการรักษา ซึ่งยังคงมีความสำคัญในปัจจุบัน

การใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกเป็นหนึ่งในสามพระไตรปิฎกที่กำหนดหลักปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ รวมถึงข้อบัญญัติเกี่ยวกับการใช้ยาและการรักษาโรค พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ยาบางประเภทเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย แต่ต้องอยู่ภายใต้กรอบวินัยที่เคร่งครัด บทความนี้จะอธิบายแนวคิดเรื่องการใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ในพระวินัยปิฎก โดยมุ่งเน้นไปที่เภสัชภัณฑ์ที่ได้รับอนุญาตและข้อกำหนดเกี่ยวกับการใช้ยา พร้อมอ้างอิงหลักฐานทางวิชาการในรูปแบบ APA

1. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการรักษาสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์ แต่ขณะเดียวกันก็ทรงวางหลักเกณฑ์เพื่อป้องกันมิให้การใช้ยาเป็นไปในทางที่ผิด พระวินัยปิฎก (Vinaya Pitaka) จึงกำหนดให้ภิกษุสามารถใช้ยาบางประเภทได้เมื่อเกิดความจำเป็น และกำหนดระยะเวลาที่สามารถใช้ยาได้โดยไม่ถือว่าเป็นการสะสมทรัพย์ส่วนตัว (Bhikkhu Patimokkha, Vin. IV, 91-94; Horner, 1951) เภสัชภัณฑ์ที่ได้รับอนุญาตตามพระวินัยปิฎก ภิกษุได้รับอนุญาตให้ใช้ยาที่เรียกว่า “เภสัช 5” (bhesajja) ซึ่งได้แก่

1) เนยใส (Sappi) – ใช้เป็นยารักษาโรคที่เกี่ยวกับการย่อยอาหารและภาวะผิดปกติของระบบทางเดินอาหาร

2) เนยขันท (Navanīta) - มีคุณสมบัติช่วยบำรุงร่างกาย และใช้ในการรักษาภาวะขาดสารอาหาร

3) น้ำมัน (Tela) – ใช้ทาเพื่อบรรเทาอาการปวดเมื่อยและรักษาโรคทางผิวหนัง

4) น้ำผึ้ง (Madhu) – มีสรรพคุณช่วยบรรเทาอาการไอและเจ็บคอ

5) น้ำอ้อย (Phāṇita) - ใช้เป็นแหล่งพลังงานและช่วยฟื้นฟูร่างกายในกรณีที่อ่อนเพลีย (Vin. Mahāvagga, VI.14.1; Rhys Davids & Oldenberg, 1885)

เงื่อนไขและข้อจำกัดในการใช้ยาการใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดในพระวินัยปิฎก เช่น หากเป็นยารักษาโรคเฉพาหน้า (ทันตาสเภสัช; immediate medicine) สามารถใช้ได้โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องเวลา หากเป็นเภสัช 5 ข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ได้ไม่เกิน 7 วัน มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นการสะสมทรัพย์สิน (Vin. IV, 91-94) ภิกษุไม่สามารถรับยาในรูปแบบที่มีลักษณะเป็นของฟุ่มเฟือย หรือมีองค์ประกอบที่อาจกระตุ้นกิเลส (Wijayaratna, 1990) นอกจากนี้ ในกรณีที่ป่วยที่ไม่เข้าข่ายเภสัช 5 พระภิกษุสามารถรับและใช้ยาได้ก็ต่อเมื่อเป็นไปเพื่อการรักษาโรคที่จำเป็นและได้รับจากฆราวาสโดยไม่มีเงื่อนไขเชิงพาณิชย์ (Anālayo, 2011).

ข้อสรุปแนวปฏิบัติและข้อกำหนดทางวินัยเกี่ยวกับการใช้ยาของพระภิกษุสงฆ์ในพระวินัยปิฎกสะท้อนถึงความสมดุลระหว่างความจำเป็นในการรักษาสุขภาพและการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายตามหลักสมณวิสัย กฎเกณฑ์เหล่านี้ยังคงมีผลต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาเถรวาทจนถึงปัจจุบัน

สรุป

จากการศึกษาพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับเภสัชวิทยาในพระพุทธศาสนามีรากฐานมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ ซึ่งกล่าวถึงบทบาทของยารักษาโรคในชีวิตประจำวันของพระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับการแพทย์และสุขภาพในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับสุขภาพและการดูแลร่างกายเพื่อให้สามารถปฏิบัติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักฐานทางพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงการใช้สมุนไพรและเภสัชภัณฑ์จากธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับองค์ความรู้ทางเภสัชวิทยาในปัจจุบัน นอกจากนี้ การศึกษายังชี้ให้เห็นถึงแนวทางการใช้ยาในพระวินัยปิฎก ซึ่งกำหนดเงื่อนไขและข้อจำกัดในการใช้ยาเพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุยึดติดกับความสวดกสบายหรือสะสมทรัพย์สินส่วนตัว ซึ่งสะท้อนถึงความสมดุลระหว่างการรักษาสุขภาพกับหลักสมณวิสัยของพระสงฆ์ แนวคิดเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลต่อวิถีปฏิบัติของคณะสงฆ์และแนวทางการแพทย์แผนพุทธในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

1. การบูรณาการความรู้ทางเภสัชวิทยาโบราณกับวิทยาการสมัยใหม่ ควรมีการศึกษวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านเภสัชวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับระบบสาธารณสุขและการแพทย์แผนปัจจุบัน

2. การส่งเสริมแนวคิดสุขภาพเชิงพุทธ แนวคิดด้านสุขภาพในพระพุทธศาสนา เช่น การป้องกันโรคผ่านวิถีชีวิตที่สมดุล ควรถูกนำมาประยุกต์ใช้ในแนวทางการแพทย์แบบองค์รวม เพื่อส่งเสริมสุขภาพของประชาชน

3. การศึกษาและอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรรวมถึงการศึกษาวิจัยและส่งเสริมการใช้สมุนไพรรักษาโรคในพระไตรปิฎกอย่างเป็นระบบ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการรักษาโรค โดยอิงหลักฐานทางวิทยาศาสตร์และเภสัชกรรม

องค์ความรู้จากการศึกษา

1. บทบาทของยาในพระพุทธศาสนา พบว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับสุขภาพของพระภิกษุสงฆ์และทรงอนุญาตให้ใช้ยาบางประเภทตามความจำเป็น โดยมีข้อจำกัดตามพระวินัยปิฎก

2. ความเชื่อมโยงระหว่างพุทธศาสนาและเภสัชวิทยา องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคในคัมภีร์พุทธศาสนามีความสอดคล้องกับแนวคิดทางการแพทย์แผนโบราณและเภสัชวิทยาสมัยใหม่

3. แนวทางการรักษาโรคในพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรรักษาแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับธรรมชาติของร่างกาย ซึ่งสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพแบบองค์รวมในพุทธศาสนา

4. การแพทย์แผนพุทธกับการแพทย์สมัยใหม่ แนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับสุขภาพ เช่น การรักษาสมดุลของธาตุในร่างกาย สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับแนวทางการแพทย์สมัยใหม่ในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมได้

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *ภูมิปัญญาไทยด้านการแพทย์แผนโบราณ*.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กรมการศาสนา.(2525). *พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

Anālayo, B. (2011). *The training in compassion: The Vinaya rules for nuns according to the Dharmaguptakavinaya*. Dharma Drum Publishing.

Horner, I. B. (1951). *The Book of the Discipline (Vinaya-Piṭaka)*, Vol. IV. Pali Text Society.

Rhys Davids, T. W., & Oldenberg, H. (1885). *Vinaya texts, Part III: The Kullavagga, IV-XII*. Clarendon Press.

Wijayaratna, M. (1990). *Buddhist monastic life: According to the texts of the Theravāda tradition*. Cambridge University Press.

World Health Organization. (2023). *Traditional medicine: Global report on integration in health systems*. WHO.

Zysk, K. G. (1991). *Asceticism and healing in ancient India: Medicine in the Buddhist monastery*. Oxford University Press.